

Zkušenosti kateder pedagogiky PdF UP v Olomouci a PdF UHK v přípravě studentů na prevenci šikanování

(ANTONÍN BŮŽEK, IVA JURÁČKOVÁ, PAVEL VACEK)

Klíčová slova

Akcenty v prevenci šikanování (postoje k šikaně, profilace agresorů a obětí, diagnostikování, rekonstrukce vztahů atd.); obsahy předmětů, bakalářské a diplomové práce, publikace o šikanování.

Anotace

Příspěvek informuje o výukové strategii, která je uplatňována při profesní přípravě budoucích pedagogů a vychovatelů v oblasti prevence šikany, a stručně seznamuje o aktivitách, které jsou ve vazbě na tuto problematiku realizovány na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci a na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové.

Na obou pedagogických fakultách je problematice šikanování věnována značná pozornost. S kolegy, kteří se podílejí na výuce příslušných psychologických, pedagogických, speciálněpedagogických a sociologických disciplín jsme po určitou dobu hledali jakousi filozofii (akcenty) výuky dané oblasti, tak aby působení na naše studenty bylo přesvědčivé (tedy aby zasáhlo rozumovou i citovou stránku jejich osobnosti) a abychom je vybavili takovými dovednostmi a znalostmi, na které budou schopni ve svých budoucích profesích navazovat. Téma šikanování je zařazováno prakticky ve všech druzích studia, které jsou zaměřeny pedagogicky a do oblasti sociální práce.

Jde nám tedy o to, jak v relativně časově omezeném výukovém prostoru studenty metodicky připravit, tak aby především dokázali šikaně předcházet, diagnostikovat ji a také vůči ní účinně zasahovat.

Akcenty v přípravě studentů na prevenci šikanování

Následující schéma akcentů (nosných či opěrných bodů) je používáno jako východiskové nejen ve výkladu, ale zvláště při analýze tématu v rámci seminářů a cvičení.

—Ovlivňování postojů k šikaně. Jde o navození *rozlišujícího* a současně *odmítavého* postoje. Rozbor se opírá o definici šikany a navazuje na žákovskou a studentskou zkušenost posluchačů, která je zpětně rekonstruována – co byla a co nebyla šikana, kdy se jednalo o „náběh“ na ni atd. V diskusi jsou probrány obvyklé „omluvy“ šikanujících (bagatelizace, legrace, může si za to oběť sama apod.). Prvým žádoucím výstupem je jednoznačné zaujetí postojů k šikaně jako ke zlu, tedy k vážnému problému, který způsobuje narušení osobnosti všech aktérů dané skupiny (třídy) a destruuje jejich vztahovou strukturu. Druhým výstupem je sociální připravenost každého účastníka – budoucího pedagoga – se tímto problémem zabývat. Je zde ještě etická dimenze: nezabývat se šikanou znamená selhání pedagoga v jeho nejzákladnějším poslání. Tedy: **Rozhořčení a přesvědčení**.

—Druhým akcentem našeho modelu je *profilace* aktérů šikany. Začínáme u obětí a agresorů. Opět pracujeme se zkušeností studentů. Typologizace obětí a agresorů vyústí v závěr, že potenciální oběti a agresory lze typově „odhadovat“ (s velkou mírou „úspěšnosti“). V této fázi se zabýváme i diagnostickými technikami, které studentům umožňují lépe se orientovat ve vztahové struktuře dané třídy (sociometrické metody, diagnostický rozhovor, navozené pozorování, diskusní metody atd.). Diagnostikování vnitroskupinových vztahů je záležitostí trvalou. Jde o natrénovatelné dovednosti. Tedy: **Vedení ke všímavosti a diagnostikování**.

—Třetí akcent je zaměřen na nutnost soustavného kultivování sociální stránky osobnosti žáků a jejich vzájemných vztahů. I tady navazujeme na studentskou zkušenost. Rozebíráme roli „mlčící“ většiny ve školní třídě a stupeň její „viny“ na šikaně. Sem patří zaujetí tzv. nulové tolerance vůči drobné vzájemné agresi žáků (včetně ostrakismu, povyšování se nad druhé, jejich zesměšňování apod.). Studenti jsou směřováni k tomu, aby vedli své svěřence k fair play, otevřeně s nimi diskutovali o pravidlech soužití ve třídě, dávali jim návody jak řešit spory, nebyli lhostejní, když někdo ubližuje jinému dítěti atd. Vše by mělo probíhat neškolometský, pomocí zážitkových a diskusních metod. Jde vlastně o vytváření opory proti sociálně negativním jevům ve třídě samé, která je nezbytným předpokladem k vybavení třídy tzv. samočisticími mechanismy. Jejich soustavné „pěstování“ je vedle aktivní bdělosti pedagoga základním předpokladem prevence. Tedy: **Kultivace vztahů a vnější opora**.

—Čtvrtý krok se vztahuje k „lčení“ třídy podle stupně jejího „onemocnění“. To je dobře zmapováno v Kolářově a jiné literatuře. Zde zdůrazňujeme, že „pacienti“ jsou všichni členové třídy. Rozlišujeme fázi prokazování výskytu šikany a zdůrazňujeme, že stejně náročné je po *zjištění* relevantních skutečností její řešení (včetně možné frustrace).

race z bezmocnosti zjednat nápravu). Modelujeme kontakty s usvědčeným agresorem a obětí včetně situace pro studenty nejtěžší – tou je kontakt s rodiči agresora. Orientujeme je v možnostech hledat oporu a pomoc u příslušných odborníků. Tedy: **Vyšetřování a rekonstrukce (sociálně ozdravný proces)**.

Hovoříme-li o krocích, pak se přirozeně nejedná o důsledně na sebe navazující postupy. Zejména druhý a třetí krok se prolínají. V současné době považujeme za zásadní sjednotit představy odborníků o způsobech čelení agresivité a šikaně ve škole a ty razantně a „naléhavě“ prosazovat.

Čelit šikanování pro nás znamená:

- _přesvědčit učitele, že úloha školy je především v pěstování sociálních kompetencí a charakteru žáků (ostatní se mohou doučit, ale toto už ne),
- _využívat během školního vyučování pestré a přitažlivé metody práce (zejména ty, které umožňují spolupráci a práci ve skupině),
- _rozvíjet sociální kompetence a prosociální chování a empatii u žáků systematicky v rámci více předmětů, ale také v rámci předmětu specifického (etická výchova, dramatická výchova, sociálně-psychologický výcvik apod.),
- _vybavit učitele dovednostmi agresí a šikanu diagnostikovat,
- _snížit úvazek výchovného poradce (metodika školní prevence) na polovinu; v další fázi každou základní a střední školu „vybavit“ školním psychologem, nebo speciálním pedagogem (etopedem) na plný úvazek (nejlépe oběma),
- _pečovat v rámci školy o kvalitní školní a třídní klima (včetně pozitivního klimatu v učitelském sboru),
- _integrovat spolupráci při prevenci sociálněpatologických jevů všech zainteresovaných složek (PPP, SPC, obec, policie městská i státní atd.).

Jakou konkrétní podobu nabývá sledovaná tematika v obsahu vyučovaných disciplín, v bakalářských a diplomových pracích a také v publikační aktivitě obou pracovišť?

Nejdříve situace na Pedagogické fakultě UP v Olomouci.

Výukové programy disciplín povinných a volitelných:

- _povinné: obecná pedagogika, sociální pedagogika, školní didaktika,
- _volitelné: dětská práva, sociálněpatologické jevy, agresivita a šikana. O tyto volitelné disciplíny je mezi studenty učitelství a sociální práce značný zájem; ke zkvalitnění a efektivitě výuky přispívá i to, že ji obohacujeme účastí specialistů z těchto institucí: Bílý kruh bezpečí, Policie ČR – preventivně informační skupina, Středisko sociální prevence, Pedagogicko-psychologická poradna (dr. M. Kolář).

Závěrečné, bakalářské a diplomové práce:

Za období let 1995 až 2004 vedl člen katedry pedagogiky, Antonín Bůžek, Ph.D., na 20 prací se zaměřením na šikanování, též v souvislosti s problematikou syndromu CAN (týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte), a prevenci sociálněpatologických jevů, které byly orientované na první stupeň ZŠ a druhý stupeň ZŠ, SŠ, SOU, OU, U v kontextu vztahu rodiny a školy. Sledovanými jevy jsou zejména příčiny a projevy šikany jako asymetrické interpersonální agrese a porušování práv, její diagnostika, řešení a výchovné preventivní působení, kde mohou oběti hledat pomoc, zda ve škole (důvěra učiteli), či mimo školu u volnočasových pedagogů, v rodině (důvěra rodičům), v odborných institucích či na linkách telefonické krizové intervence.

Publikace zahrnující problematiku agresivity a šikany:

Bůžek, A., Michalík, J.: Informatorium (nejen) o právech dítěte se zřetelem k otázkám výchovy a vzdělávání. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 2000. Kap. 8 a 9: Ochrana dětí a mládeže před sociálněpatologickými jevy a Sociálněpatologické jevy u dětí a jejich prevence, s. 110–163. Grecmanová, H., Holoušová, D., Urbanovská, E., Bůžek, A.: Obecná pedagogika II. Olomouc: HANEX, 1998 (a další dotisky). Kap.: Instituce pro volnočasové aktivity, s. 168–192. Kalhous, Z., Obst, O.: Školní didaktika. Praha: Portál, 2000. Kap. 18.3.: Šikana, s. 394–396. Kva-pilová, S.: Kapitoly ze sociální pedagogiky. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1996 (a další dotisky). Kap. 5.1.4.: Sociální deviace ve školním prostředí, s. 42–46.

Další publikační činnost směřuje do oblasti konferencí, kde ve shodě s tématy pracovníci katedry pedagogiky prezentují svá vystoupení zveřejněná ve sbornících.

Naše zkušenosti, pokud jde o výuku studentů v prezenčním i v kombinovaném studiu, naznačují, že o agresivité a šikaně nestačí hovořit pouze teoreticky, byť s odkazem na kvalifikovanou literaturu (zejména publikace dr. M. Koláře, ale i další, které na knižním trhu přibývají), a tím vyvolat zájem posluchačů. Je nutné nabízet i výběrové semináře s praktickým obsahem a za účasti odborníků z praxe, aby účastníci získali také určité dovednosti, jak si ve složité výchovné problematice narušených interpersonálních vztahů počínat. O tom svědčí reflexe studujících, kteří již profesně působí jako učitelé, popř. vychovatelé. O semináře, popř. konference mají zájem i pedagogičtí pracovníci z praxe.

Téma šikany se hojně vyskytuje i ve výukových programech, bakalářských a diplomových pracích a publikacích kateder Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové.

Téma šikany se objevuje zejména v následujících povinných i volitelných předmětech: pedagogická psychologie (psychologie výchovy), sociální pedagogika, sociální patologie, etopedie, metodika her a zábav (hry na zvládnutí agrese), organizace výchovy mimo vyučování a právní normy (Metodický pokyn k prevenci a řešení šikanování). Zvláštní pozornost je věnována tématu šikanování ve výběrovém semináři nazvaném Psychologie morálky a dramatická výchova. Tento předmět umožňuje problematiku agresivity dětí rozebrat do hloubky a v souvislostech s využitím netradičních zážitkových metod. Uvedené disciplíny jsou zařazeny ve studijních programech učitelských i nečitelských oborů (Učitelství pro 2. stupeň ZŠ a SŠ, Sociální pedagogika, Sociální patologie a prevence, Sociální práce, Speciální pedagogika).

Bakalářské a diplomové práce:

V letech 2000 až 2004 vzniklo v rámci oborů se sociálním zaměřením na PdF UHK 30 prací na téma dětské šikany a agresivity ve škole. Většina byla orientována na výskyt šikany mezi dětmi, některé se věnovaly připravenosti pedagogů na problém šikany nebo vědomostem rodičů o šikaně a možností prevence. Motivace ke zvolení tématu práce byla zejména u studentů kombinované formy studia vedena vlastními zkušenostmi s výskytem šikany mezi jejich žáky nebo svěřenci ve školách a výchovných zařízeních.

Dalších několik desítek prací za uvedené období se věnovalo tématům souvisejícím, např. týrání dětí, práv dítěte, prevenci sociálněpatologických jevů ve školách apod.

Publikace zahrnující problematiku agresivity a šikany (výběr):

Kraus, B., Poláčková, V. et al.: Člověk, prostředí, výchova. Brno: Paido, 2001. Kraus, B.: Sociální aspekty výchovy. Hradec Králové: Gaudeamus při VŠP, 1998. Vacek, P.: Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech. Hradec Králové: Gaudeamus, 2002, 2. vydání.

Jako významný příspěvek k diskutované problematice můžeme označit text ve sborníku z konference ČPdS o školním klimatu, která se konala v Olomouci v roce 2003. Příspěvek seznamuje s výsledky našeho výzkumu šikanování na základních a středních školách (cca 2500 respondentů) a zároveň v závěrech nabízí náměty ke zkvalitnění zvládnutí tohoto negativního jevu. Kraus, B., Vacek, P., Juráčková, I.: K problematice šikany v současné škole. In Chráska, M., Tomanová, D., Holoušová, D.: Klima v současné škole. Sborník příspěvků z 11. konference ČPdS. Brno: Konvoj, 2003, s. 259-265.